

**KTH Arkitektur
och samhällsbyggnad**

Författare:
Emil Törnsten
E-post: emil.tornsten@live.se

Framtidsvisioner om hållbara livsstilar

En arkitekttävling om ett äldreboende i Norra Djurgårdsstaden

Examinator/ handledare:
Magnus Rönn, Docent
Arkitekturskolan

UPPSATS I FORT- OCH VIDAREUTBILDNINGSKURSEN:
Att tävla i arkitektur och stadsbyggnad, AD249V, 7.5 hp
Arkitekturskolan, Kungliga Tekniska Högskolan, KTH, Stockholm, VT 2014

Kortfattad sammanfattning

I ljuset av att miljömål inte nås och klimatomställningen går långsamt, studerar uppsatsen hur en arkitekttävling hanterar miljöfrågor. Under 2013 genomfördes en arkitekttävling om ett äldreboende i Norra Djurgårdsstaden, Stockholms miljöprofilerade stadsutvecklingsområde. Med höga miljöambitioner borde rimligtvis arrangörer sätta höga mål och arkitektteam presentera nydanande lösningar som på allvar tar itu med lokala och globala miljöproblem? Utgångspunkten är att miljölösningar brukar tendera att bli tekniska och undvika förändrade livsstilar, vilket är vitalt för att exempelvis minska utsläppen av växthusgaser. Med ett kritiskt öga studeras problem och lösningar genom en textanalys av tävlingens publicerade dokument. Resultatet visar att det saknas visioner för hållbara livsstilar på en framtida plats.

Nyckelord: arkitekttävling, äldreboende, hållbarhet, miljö, klimat, Norra Djurgårdsstaden.

Uppsatsen är författad i fort- och vidareutbildningskursen ”Att tävla i arkitektur och stadsbyggnad, 7.5 hp” vid Arkitekturskolan KTH.

Författaren är student med examen i samhällsplanering och i kulturgeografi vid Stockholms universitet.

Innehållsförteckning

Kortfattad sammanfattning	2
Bakgrund, syfte och frågeställningar	4
Metod, material och avgränsningar	5
Teori	6
Referenslitteratur	6
Miljö, klimat och ekologisk hållbarhet	6
Resultat och analys	7
Tävlingen i korthet	7
Arrangörens inbjudan till tävling	7
Tävlingsprogram	8
Arkitektteamens förslag	9
Meningsfyllt	9
Connected	11
En liten bit av Sverige	14
Oasis	15
Juryutlåtande	16
Sammanfattande diskussion	18
Slutsats	18
Referenser	19

Bakgrund, syfte och frågeställningar

Det finns en enorm tröghet i klimatomställningen. I professionell svensk samhällsplaneringsdiskurs dominerar hållbarhet som ideal (Tunström 2009) parallellt som uppfyllelsen av miljömålen totalhavererar (se Naturvårdsverket 2014). Norra Djurgårdsstaden är ett stadsutvecklingsområde i östra Stockholm för 12 000 bostäder och 35 000 arbetsplatser. Stadsdelen har fått en miljöprofilering som innebär att den Stockholms inofficiella flaggskeppsprojekt marknadsförs hårt som ”hållbar” på så sätt att den ska bli ”klimatanpassad och fossilbränslefri” (Stockholms stad 2014-05-06). Under 2013 genomfördes en arkitekttävling för ett äldreboende och seniorbostäder i Hjorthagen, en del av Norra Djurgårdsstaden. Tävligen genomfördes under högt uppsatta klimatmål och det är därför intressant att studera hur arkitektförslagen och tävlingen i sig hanterar frågor om miljö, klimat och ekologisk hållbarhet. På förhand ger rimligtvis tävlingen förutsättningar och förslagen lösningar som är i absolut framkant vad gäller framtidens hållbara städer. Om alla människor skulle bo och leva i dessa miljöprofiletrade stadsdelar skulle utsläppen öka drastiskt globalt sett. Det menar Josefin Wangel (2013), som hittar stora brister i de stadsdelar som marknadsförs som ”hållbara” i Stockholm: Hammarby Sjöstad och Norra Djurgårdsstaden. Planeringen har främst strävat efter energieffektivisering, medan befolkningen i övrigt lever liv som genererar utsläpp långt över gränsen för vad som är hållbart.

Arkitektur och samhällsplanering sätter ramar för flöden av människor och varor vilket är vitalt att förändra för att utsläppen av växthusgaser ska upphöra. Jordbruksverket visar i en rapport (2008) att privat konsumtion är en stor orsak till utsläpp av växthusgaser. Utsläppen från konsumtion i Sverige kan fördelas på resande (30 %), bostad (30 %), mat (25 %) och shopping (15 %). Enbart fem aktiviteter står bakom hälften av dessa utsläpp: bilåkande, uppvärmning av bostäder, elanvändning i bostäder, köttätande och flygresor. Män genererar generellt sett mer utsläpp än kvinnor och utsläppen ökar med inkomst. Utsläpp varierar med ålder, bland annat avseende resor, men det framgår inte i rapporten vilka utsläpp boende i senior- och äldreboende har, vilket var vad denna arkitekttävling handlade om.

Det intressant att fråga sig hur tävlingsarrangörerna och arkitektteamen närmar sig miljöproblematiken. Syftet är att undersöka hur tävlingen förhåller sig till frågor om miljö, klimat och ekologisk hållbarhet. De texter som producerats under processen; prekvalificeringsinbjudan, tävlingsprogram, arkitektförslag och juryutlåtande bär på spår av värderingar kring vilka värden tävlingen ska tillföra platsen. Där står både explicit och implicit, i text och bild, hur miljöproblem ska lösas. Också många andra värden lyser igenom: det handlar om hur platsen ska gestaltas, vilka som ska använda platsen, hur den ska användas och varför. Dessa värden kan stå i konflikt eller i samklang med klimatfrågan. I det här fallet finns en särskilt intressant relation till det liv man föreställer sig att framtidens äldre människor ska leva.

Uppsatsen har strukturerats kring följande två frågeställningar:

- Vilka miljöproblem identifierar tävlingen?
- Hur tänker sig arrangörer och tävlande att de ska lösas?

Metod, material och avgränsningar

Uppsatsen använder textanalys för att studera hur klimatfrågan hanterats i tävlingen. Materialet utgörs av några av de dokument som offentliggjorts under tävlingsprocessen:

- Prekvalificeringsinbjudan 2012-10-29
- Tävlingsprogram 2012-12-03
- Förslag (4 stycken) innan 2013-02-28
- Juryutlåtande april 2013, efter beslut 2013-04-03

Det handlar alltså om tre dokument som arrangörerna publicerat samt de fyra tävlande arkitektförslagen. De många intresseanmälningarna som inkommit om att få delta i tävlingen hade varit intressanta att studera, åtminstone ett urval, då de också avslöjar föreställningar kopplade till frågeställningarna. Men de har valts bort som avgränsning, med hänsyn till uppsatsen begränsade storlek och tillgänglig tid.

Textanalys är en metod där texter läses och analyseras kritiskt utifrån olika perspektiv (i mitt fall ekologisk hållbarhet). Arkitekturforskaren Ingemark Milos (2010) använder en metod hon kallar ”metakritisk närläsning” när hon kritiskt läser och analyserar arkitekturkritiska texter. Det finns flera sätt att använda textanalys, till exempel kvantitativt där man exempelvis räknar förekomsten av olika ord, semantiskt där man undersöker ordens betydelse, hermeneutiskt där fokus ligger på tolkning och reflexivitet, diskursanalytiskt där texten vara en del av ett samhälleligt synsätt, och så vidare. Olika perspektiv kan appliceras när forskaren tar sig an en text. Metoden som används här är att kritiskt läsa och analysera texterna utifrån frågeställningarna ovan.

”Text” innebär både ord, bild och den retoriska sammansättningen av dokumenten. Att läsa dessa dokument utifrån denna tävling är intressant för att det kan ses som ett belysande exempel av en intressant situation. Syftet är inte att generalisera tävlingen till alla arkitektävlingar utan snarare att illustrera en situation där arrangörer och arkitekter ställs inför utmaningen att producera visioner om en ”hållbar” stadsdel. Det finns också en hög grad av subjektivitet i tolkningen och analysen, som visar ett sätt (av flera) att tolka materialet. Jag har försökt att vara tydlig och transparent med vilken empiri mina slutsatser baseras på. Själva analysen har genomförts genom noggranna läsningar dokumenten och själva skrivandet har varit en bas för att testa argument. Den slutgiltiga framställning är utifrån teman i en så kallad tematisk analys, där teman som identifierats redogörs och diskuteras i tur och ordning.

Textanalys är effektivt för att studera innehåll och mening, både uttalad och outtalad, i olika typer av texter. Det är en lättillgänglig analysmetod som passar bra med tanke på uppsatsens begränsade storlek. Det ger möjligheten att djupstudera språket; som i sin tur antas vara en representation av åtminstone hur dess upphovsperson tänkt. I praktiken har jag studerat texter kritiskt efter hur de hanterar miljö, klimat och hållbarhet. Själva redovisningsformen är upplagd som kritiska kommentarer till texterna. Begränsningen är att komma åt förståelsen för produktionen bakom dokumenten. Intervjuer med skribenterna hade till exempel varit effektivt för att förstå tolkningarna bakom det som står skrivet. Maktförhållandena bakom texterna; de många diskussionerna, konflikterna och kompromisserna som förmodligen funnits bakom produktionen av dokumenten förblir oupptäckta. Denna metod har valts bort av tidsskäl.

Teori

Den teoretiska utgångspunkten är ovan nämnda Wangels (2013) diskussion om glappet mellan (ekologiskt) hållbara stadsdelar och de (ekologiskt) ohållbara livsstilar som levs i detta. Det gör att uppsatsen koncentrerar analysen kring vilka miljölösningar som presenteras och huruvida de integrerar ”hållbara livsstilar” i sina visioner och inte lämnar allt till byggnadsteknik. Arkitektur och planering är idag verktyg som visserligen ger stora möjligheter att forma människors livsstilar, men framförallt är det det fysiska i sig som är lättast att manipulera. Därför är det inte konstigt om tekniska lösningar kopplade till exempelvis energiförbrukning prioriteras. Det är också lätta mål som arrangörerna lätt kan kontrollera. Men i teorin kan förstås även mål om hållbara livsstilar i viss mån bestämmas av arrangörerna, till exempel om källsortering, transporter och köttkonsumtion inom byggnaden och be de tävlande hantera detta. De tävlande har i sin tur stora möjligheter att framställa visioner om ett sådant liv. Förslagen är ofta visionärt skrivna och innehåller föreställningar om hur den framtida platsen ska användas.

Referenslitteratur

Det finns en lucka i forskningen vad gäller kunskapen om hur arkitekttävlingar hanterar miljöfrågor. Det har inte studerats tidigare.

Det finns en grupp av forskning som studerat juryarbetet och de beslutsprocesser som ligger bakom beslutet att utse en vinnare (Menon & Vanderburgh 2014; Rönn 2006; 2009; 2012); Svensson 2006; 2009; 2012; Östman 2012). Uppsatsen studerar inte juryprocessen i sig, enbart den text den resulterade i. En annan typ av forskning har genomfört textanalyser av arkitekttävlingars innehåll (Gomez & Haskins 2012; Ramberg 2012; Rustad 2009; Tostrup 2009). Ingen av studierna har specifikt koncentrerat sig på miljöproblematiken som den här uppsatsen gör. En tredje grupp av forskning har studerat arkitekttävlingar för just äldreboenden av olika slag (Andersson 2012; Andersson & Rönn 2013) men den här uppsatsen har större fokus på just miljökvaliteter än kvaliteter direkt för de äldre.

Miljö, klimat och ekologisk hållbarhet

Begrepp kan tolkas på olika sätt. ”Hållbarhet” ses idag ofta som ett tredelat begrepp där ekologisk hållbarhet, social hållbarhet och ekonomisk hållbarhet tillsammans utgör en situation som kan fortgå länge i tiden utan att haverera. Termen har blivit så bred att den kritiserats för att inte säga någonting. Dessutom är det allt som oftast svårt att extrapolera hållbarhet; att avgöra vad som kommer vad hållbart i framtiden. Inom arkitekturen kan hållbarhet ses utifrån Vitruvius som en bärkraftig konstruktion. Inom den sociologiska teorin aktör-nätverksteori (ANT) används hållbarhet som nätverk av aktörer som klarar av att motstå motprojekt. Uppsatsen använder hållbarhet som en term som flyttar fokus till natur, miljö och klimat – som ”ekologisk hållbarhet” används i den tredelade termen. Syftet är att flytta fokus till hur tävlingen hanterar problematiken kring miljö och klimat. ”Miljö” och ”klimat” är också termer som kan användas och tolkas på olika sätt. Uppsatsen använder dem på liknande sätt som ”hållbarhet” används.

”Hållbar livsstil” är ett begrepp som används som ”*ekologiskt* hållbar livsstil”. Sören Olsson (2012) menar att begreppet ”social hållbarhet” kan innefatta både dessa hållbara livsstilar men också att det inte finns segregation och ett fungerande samhälle i övrigt för att den miljömässiga hållbarheten ska kunna hanteras. Tävlingsprogrammet hanterar sådana frågor, till exempel avseende åldersintegration i Norra Djurgårdsstaden, men uppsatsen riktar sig direkt på miljö.

Resultat och analys

Här presenteras materialet i kronologisk ordning, från den första prekvalificeringsinbjudan till juryutlåtande. De analyseras utifrån frågeställningarna kring hur miljöfrågan hanteras. Allt material som refereras till nedan finns tillgängligt via Sveriges Arkitekters hemsida om denna tävling (2013-04-10).

Tävlingen i korthet

Allmänt:

- Uppgiften i huvudsaklig funktion: äldreboende och seniorlägenheter (fördelning ca 50/50).
- Tävlingsområde: Norra Djurgårdsstaden, delområde Hjorthagen, detaljplan Brofästet (ännu obeslutad, se utkast som tävlingen utgick ifrån i figur 1).
- Tävlingsform: Inbjuden projekttävling.
- Tävlingspråk: svenska
- Arvode: ersättning till team 200 000 kr, vinnare ytterligare 100 000 kr.
- Ännu ej genomförd. Planerad byggstart år 2016.

Arrangörer:

- Micasa fastigheter i samarbete med Östermalms stadsdelsförvaltning och Sveriges Arkitekter.

Tävlande team och förslag (se figur 2):

- White Arkitekter AB, Göteborg. Förslaget heter ”Meningsfyllt”.
- Marge Arkitekter AB med Land Arkitektur AB, Tyréns AB och SINTEF-health research. Förslaget heter ”Connected”.
- Tegnestuen Vandkunsten a/s med ADEPT Aps, SLA A/S och Tyréns AB. Förslaget heter ”En liten bit av Sverige”.
- Arkitema DOT AB med Grontmij AB. Förslaget heter ”Oasis”.

Arrangörens inbjudan till tävling

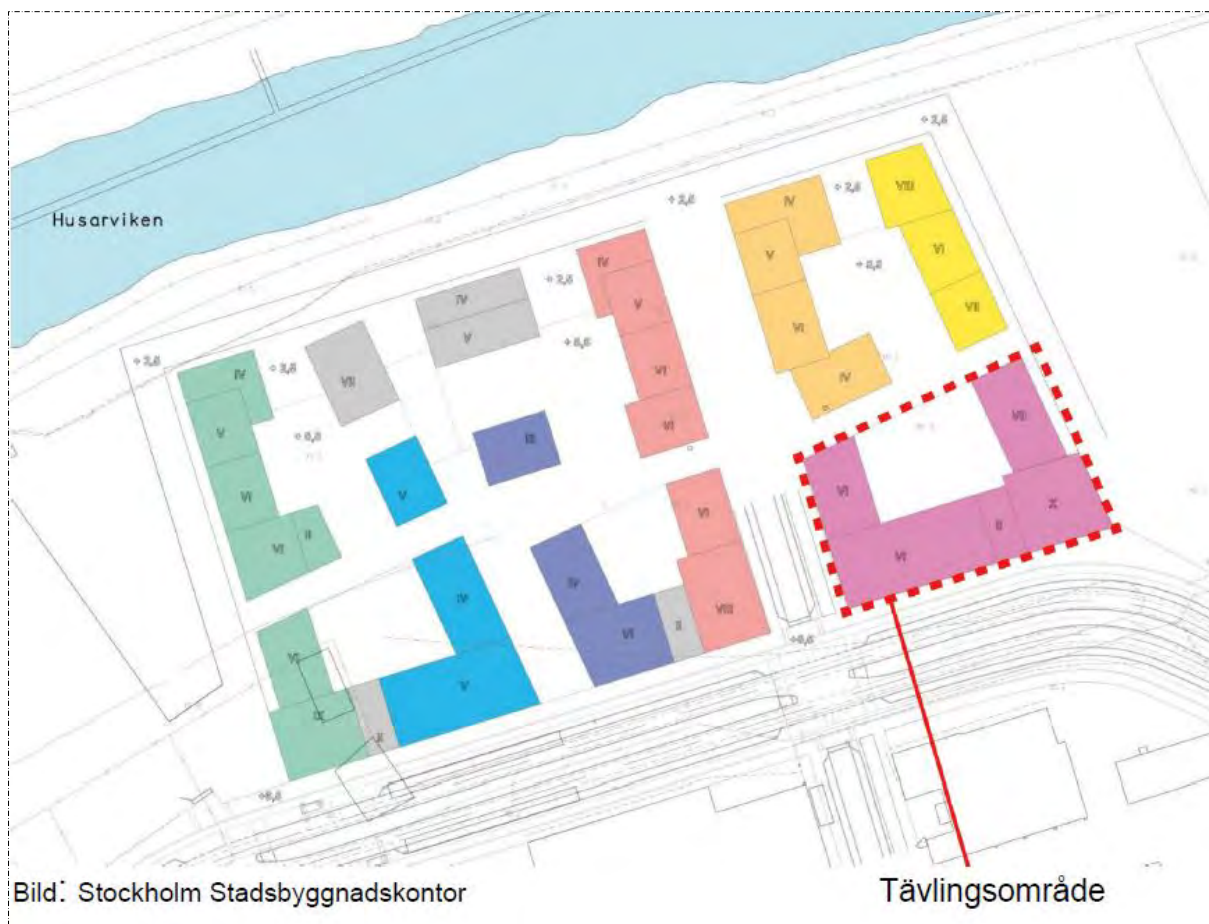
Tävlingens första dokument är det dokument som publicerades som ram för intresseanmälningar att skickas in. Syftet med tävlingen beskrivs förutom upphandlandet av arkitekttjänsterna vara:

- Att redovisa förslag till nyskapande utformning för ändamålsenligt boende för äldre.
- Att redovisa förslag till hållbart byggande för bostäder. (s. 3)

Det är alltså likvärdigt tvådelat i fråga om värdera kvaliteter för äldres boendemiljö och kvaliteter för ”hållbart byggande”. Senare i dokumentet preciseras betydelsen av denna uppgift:

Att redovisa övergripande förslag till hållbart byggande för bostäder med avseende på energilösningar, grönytor samt en princip för byggnadens materialval, stom- och schaktlösningar som underlättar en flexibel och förändrad användning över tiden. Här kan kontoren behöva konsultera extern expertis inom energifrågor, konstruktioner etc. men dessa konsulter behöver ej namnges för prekvalificering. (s. 4)

Hållbarheten definieras således i tekniska lösningar, grönytor och flexibiliteten. Det senare kan jämföras med antika arkitekten Vitruvius definition av arkitektonisk kvalitet: form, funktion och konstruktion, där senare handlar om en byggnads förmåga att överleva tidens tand (jfr Rönn 2010a:10; 2010b:52). Kravet på flexibilitet återkommer också senare i texten:

Figur 1 Tävlingsområdet. Detaljplanens föreslagna maximalt antal våningar anges i romerska siffror. Källa: Tävlingsprogrammet s. 4.

Ett framtida boende måste vara flexibelt, d.v.s. det måste vara möjligt att (...) konvertera boendet till annan verksamhet (...) om efterfrågan minskar eller behoven ändras. (s. 5)

Tävlingsprogram

Tävlingsprogrammet är viktigt. Andersson och Rönn (2013) menar att programmet har stor påverkan på hur tävlingsbidragen formas. Programmet avviker i det här fallet inte alls från den första inbjudan vad gäller syftet med planen och visionerna för platsen. Den återupprepar, men är mer utförlig. Syftet är exakt detsamma som punkterna ovan.

Tävlingsuppgiften beskrivs mer ingående. Byggnadens innehåll preciseras: till hälften ska byggnaden vara vård- och omsorgsboende, resten seniorboende. Till uppgiften hör att planera för de olika ytor som redovisas i detalj. Gestaltningen av hela fastigheten och en schematisk stomlösning hör också till. Materialvalet ska vara "tåligt och hållbart" och utgå från det program med gestaltungsprinciper som publicerats tidigare i planprocessen. Tävlingsbidragen ska vidare redovisa dagvattenstrategi, grönytefaktor på minst 0,6, energiberäkning utifrån energikrav och plats för solceller i fastigheten. Här styrs alltså miljökraven i detalj mot tekniska lösningar. Det som står om de äldre som ska planeras för är kort att befolkningen blir allt äldre och behovet av särskilt boende kommer senare i livet och omfattar en kortare period, vilket påverkar utformningen av fastigheten.

I tävlingsprogrammet presenteras de bedömningskriterier som juryn kommer använda för att utse en vinnare:

Figur 2 De fyra arkitektförslagen. Några bilder är beskurna. Källa: se originalbild nedan.

- a) nytänkande kring bra bostäder och boendemiljö för äldre.
- b) arkitektonisk gestaltning av byggnaden och grönytor.
- c) hållbart byggande med hänsyn tagen till energikrav, grönytefaktor, en stomlösning som medger en flexibel användning över tid och en effektiv förvaltning.
- d) genomförbarhet; funktionell och ekonomisk genomförbarhet. (s. 11)

Bedömningskriterierna är alltså lika fördelade på vikten av ”bra boendemiljö för äldre” och ”(ekologiskt) hållbart byggande”. Det är tydligt att det är mellan dessa värden utmaningen kommer finnas i arkitektteamens förslag. Dessa är enligt arrangörerna de två viktigaste värdena, tillsammans med gestaltning och genomförbarhet som är också två faktorer som väger lika tungt. De kanske dock är mer generella i olika arkitektävlingar.

Arkitektteamens förslag

De fyra grupperna fick lite mer än två månader att sammanställa sina förslag. Här undersöks vilka värden förslagen lyfter fram och framförallt hur klimatfrågan hanteras.

Meningsfyllt

Vinnarförslaget ”Meningsfyllt” sammanställdes av White Arkitekter AB, Göteborg. Man kan i förslaget urskilja tre teman kring förslagets värden.

Miljö som attraktivitet

(...) de höga miljöambitioner kommer att attrahera många människor. (s. 1)

Norra Djurgårdsstaden som stadsdel med miljöambitioner är för arkitekterna underförstått främst viktigt för att det är attraktivt, snarare än bra för miljön i sig. Attraktivitet i sig är viktigt för arkitekterna och förslaget kretsar kring hur kvarteret kan bli en god boendemiljö. De ”allmänna” värdena är därför mångfacetterade, men natur och många aktiviteter sammanfattar i stort attraktiviteten enligt förslagsställarna.

Miljöambitioner är en del av det, men är inte bara till för det. Förslaget beskriver till exempel byggnaden som en ”del i framtidens fossilfria samhälle”. Passionen för det globala klima-

Figur 3 Meningsfyllt, det vinnande bidraget. Urklipp ur tävlingsbidraget s. 1.

Det är dock uppenbart låg: det är inget förslaget försvarar, motiverar eller upprepar. De lokala ekosystemen är viktigare:

De gröna taken skapar biologisk mångfald och minskar belastningen på dagvattensystemet. (s. 5)

Men framförallt kan grönska och biodlingar kan nämligen fylla en funktion att den ger mening i de boendes liv, som redovisas i följande avsnitt.

Miljö som bonus

Många av de miljöåtgärder som beskrivs har sekundärt positiva effekter för miljön. Primärt sänker de exempelvis elkostnader eller gör livet innehållsrikt för de boende.

Fjärruppvärmda vitvaror sänker elkostnaderna betydligt. (s. 2)

(...) goda ljusförhållanden(...) lockar till rörelse. (s. 2)

Tillgången till fina utemiljöer ger frihetskänsla, möjlighet att uppleva årstidsväxlingar och att bara andas in frisk luft. (s. 4)

Ett gott och kontrollerat inneklimat för de boende är viktigt, då många äldre är mindre rörliga och känsliga för temperaturomställningar. För att säkerställa detta förses byggnaden med behovsstyrd ventilation med värmeåtervinning; värme distribueras via radiatorer samt golvvärme.(s. 5)

På gården finns olika typer av grönska som bidrar till att skapa en varierad miljö som väcker minnen och känslor. (...) Taklandskapen (...) erbjuder ett soligt läge med fantastisk utsikt. (...) På taket finns bikupor från Bee Urban och i isolerade uteburar i det höga gräset bor kvarterets kaniner. (...) Möjlighet att odla finns både på gården, på taken och på balkongerna. I upphöjda odlingsbäddar i soliga lägen finns möjlighet att påta i jorden för de som vill. Detta skapar glädje och meningsfullhet och bidrar till gemenskap i kvarteret. (s. 5)

Omsorgen om klimatet och naturen tycks vid flera tillfällen komma i andra hand. Samtidigt som det finns gott om motiveringar av den miljömässiga nyttan med olika funktioner (t.ex. om dagvatten på s. 5) så speglar citaten ovan en nedprioriterad miljöfråga.

Hållbar livsstil/ Miljö som teknik/ Transporter

Förslagets miljölösningar reduceras till teknik istället för förändrad livsstil. Energilösningar, solceller och ledlampor gör förslaget miljövänligt. I ett eget avsnitt som kallas ”Hållbarhet” (s. 2) beskrivs hur byggnadens klimatpåverkan minimeras genom konstruktionen av byggnaden i sig. Det saknas visioner kring hur en hållbar livsstil på platsen (främst för äldre och anställda) kan se ut. Det är endast två saker. Först återvinning, som möjliggörs av teknik som gör det lätt att återvinna.

I köket finns bra möjligheter att sopsortera. Det finns sopnedkast i trapphusen som gör det enkelt att ha en hållbar livsstil. (s. 3)

Hållbara livsstilar kretsar dock kring mycket mer än sopsortering. På sidan 5 beskrivs avfallshandlingen som problematisk för äldre, men som underlättas med sopsugsystemet (redan implementerat i övriga Norra Djurgårdsstaden) och den optiska igenkänningen som författarna föreslår.

Transporter är det andra. Det finns inga indikationer på att någon ska vilja eller behöva resa någonstans, vilket är bra för miljön. Det står dock inte uttryckligen. Förslagets attraktivitet ska uppenbarligen vara tillräckligt för att människor ska vilja stanna. Men det är fullt med liv och rörelse i bilderna. Första sidan pryds av en illustration fylld av människor (se figur 3). De flesta går eller står, men några cyklar även. En bil syns i teckningen och flera i kartritningarna: Meningsfyllt är det förslag som innehåller klart flest bilar i bilderna: bilen tar en uppenbar stor plats i arkitekternas visioner av en framtida ”hållbar” plats.

Kraven på att platsanvändarna ska leva hållbara liv eller åtminstone visionerna för det saknas i övrigt. Till och med odlingsmöjligheterna, som bereds plats i planen, är till för rekreationens skull snarare än de stora möjligheter som ges till både ekologisk och närproducerat mat! Just maten är inte heller något som diskuteras, trots att mat i sig finns med i text, illustrationer och citat. Illustrationerna är fyllda med påhittade citat som inte något av dem ger intrycket av de framtida boende lever något särskilt nydanade liv.

Connected

Marge Arkitekter AB med Land Arkitektur AB, Tyréns AB och SINTEF-health research står bakom förslaget ”Connected”. Förslaget har ett stort fokus på att visa sig engagerade i äldres boendesituation och presenterar flera referenser till vetenskapliga studier i ämnet. Motsvarande engagemang för klimatfrågan är frånvarande.

Miljöengagemang saknas

I text och bild visar förslagsställarna att de inte anser att de av betydande vikt att lyfta fram miljöfrågan, varken lokalt eller globalt. Det behöver inte vara att personerna bakom förslaget inte anser det viktigt att minska utsläppen av växthusgaser och andra åtgärder som påverkar olika ekosystem. Eftersom det inskickade förslaget är till för att vara säljande för juryn kan man också tolka det som en strategi. Det är trots allt själva byggnaden som är produkten och illustrationer och framförallt texter kan ses som texter som marknadsför produkten. Fokuset är stort på att visa hur produkten leder till ett gott liv för de äldre (ena delen av tävlingsuppgiften) snarare än att presentera nyskapande miljövänliga lösningar (den andra delen av tävlingen). Kanske var det en strategi för förslagsställarna att specialisera sig: jämfört med andra

Figur 4 Connected, ett bidrag med stort fokus på äldres miljöer. Urklipp ur tävlingsbidraget s. 1.

förslag ger också "Connected" det största intrycket av att ha genomtänkta lösningar för framtidens äldreboende.

Miljöengagemang omladdas

Förslaget innehåller olika element som med lätthet hade kunnat tolkas som miljövänliga och som lätt hade kunnat vändas till argument som visar juryn hur genomtänkt förslaget är också utifrån ett miljöperspektiv. Istället omladdas dessa element. De framställs som positiva i andra utmärkelser än för hållbarheten. Grönskan lyfts till exempel enbart fram som något positivt för människors hälsa:

Under de senaste decennierna har forskning framhållit utemiljön som en betydelsefull källa till människors återhämtning och rehabilitering både avseende positiva hälsoeffekter genom att se trädgården inifrån (...) och att kunna komma ut och använda trädgården. (s. 1)

Ett annat tillfälle då förslagsställarna "missar öppet mål" är när man redogör för dagvattenhanteringen. Det är lätt att hänvisa dagvattenhantering till lokal miljöförbättring men i kontext-

ten framstår det snarare som att de estetiska värdena är ett mer centralt argument till varför man valt utformningen av dagvattensystemen:

***Dagvatten.** Fördröjning av dagvatten sker på de gröna tak som utgör huvuddelen av kvarterets taktytor. Takavvattningen leds sedan, via utkast, direkt ner i planteringsytorna på gården vilket ytterligare fördröjer vattnet. Dagvattenbrunnar fångar upp vattnet i gränsen mot gång- och cykelstråket och leder det till en markförlagd tank. Vattnet i tanken recirkuleras som bevattning i planteringsytorna. Från taket på tio-våningshuset leds dagvatten ofördröjt direkt till en näckrosdamm på gården i corten. Dammen bräddas över och vattnet leds till den markförlagda tanken. Vattenspegeln med sina näckrosor ligger nära gårdscentrum och blir ett närvarande element från stora delar av gårdens olika rum. (s. 3)*

I avsnittet hade hanteringen kunnat motiveras med miljömål. Ett tredje exempel på när miljövänliga lösningar omladdas är i ett avsnitt som kallas "Hållbarhet". Där beskrivs "hållbarheten" inte som något gott för miljö och klimat, utan som mervärde för de boende:

***Hållbarhet.** Hållbarhet har varit en av grundförutsättningarna vid planering och utformning av detta förslag vilket vi ser som en viktig förutsättning och ett stort mervärde. För att byggnaden ska ge bästa möjliga boendemiljöer och upplevas som ljus och med bra termiskt klimat har vid utformning av fasader och planlösning innemiljöparametrarna i Miljöbyggnad utvärderas och projektet klarar nivå "Guld". Detta säkerställer att goda innemiljöer kommer att uppnås. (s. 3)*

En faunarefug planeras, men det står inget om vilka kvaliteter som tillförs miljön, bara utblickarna som de boende får:

***Faunarefug.** På plan 2 etableras en "faunarefug" där fågelholkar, baggeholkar mm koncentreras i en miljö med rik grönska. På den västra fasaden klättrar en variation av robusta klätterväxter i flera lager både direkt på tegelväggen och på spända linor. (...)Faunarefugen blir även en fin kvalitet för boende med utblick mot denna miljö och ett spännande motiv sett från Erik Dahlbergsgatan. (s. 2)*

Miljöengagemang är opassionerat

Förslaget är inte fritt från åtgärder som är uttalat till godo för miljön. Det som finns beskrivs dock i redogörande termer eller nämns i förbifarten, utan vidare motiveringar. Det tycks inte finns någon passion för miljön. Hållbara material ska användas, men det behandlas som en självklarhet sett till tävlingsuppgiften.

*(...) en känsla av trivsamt. Interiören består av hållbara material, gärna trä. Vi arbetar även med färg
(...) (s. 1)*

Det saknas alltså motiv och passion. Andra tävlingsförslag skriver åtminstone att hållbarheten är viktig och vad den är viktig för. På samma sätt presenteras beräkningarna av grönytefaktor som bleka siffror (s. 3). Att byggnaden ska bli energieffektiv och bli miljöcertifierad nämns utan att nämna miljöfrågan. Att Norra Djurgårdsstaden är en miljöstadsdel nämns på sidan 1 men texten glider snabbt över till de visuella möjligheterna som finns i området.

Hållbara livsstilar diskuteras inte

Det finns en ledtråd till hur förslagsställarna föreställer sig framtidens (ekologiskt) hållbara livsstilar:

Det ska vara enkelt att göra rätt och verksamhet/boende ges goda möjligheter att exempelvis sortera ut matavfall, spara energi och vatten och transportera sig på ett klimateffektivt sätt. (s. 3)

Detta är inte särskilt nyskapande och inbegriper inte stora utsläppsposter såsom shopping och matkonsumtion. Illustrationerna (figur 4 är ett exempel) avslöjar heller inte något i frågan.

Figur 5 En liten bit av Sverige. Störst fokus på hållbara livsstilar av förslagen. Urklipp ur tävlingsbidraget s. 3.

En liten bit av Sverige

Teamet bakom ”En liten bit av Sverige” är Tegnestuen Vandkunsten a/s med ADEPT Aps, SLA A/S och Tyréns AB. I text och bild gör författarna klart att miljöfrågan är viktig för dem. Det sticker ut som det mest drivna förslaget också i frågan om hållbara livsstilar. Sättet som det presenteras på: argumenterande, motiverande och upprepande, gör att det framstår som om det finns en passion för att minska miljöpåverkan. Trots allt blir lösningarna till stor del byggnadstekniska.

Hållbara livsstilar

”En liten bit av Sverige” innehåller visioner om ett hållbart liv för boende och personal på platsen. Det berättas inte bara om avfallshantering utan också om *minimering* av avfall. Det kanske inte är något som arkitekturen kan forma, men det är ändå en vision som uttrycks:

Miljöhänsyn och energimässig hållbar utveckling. Efterhand är ovanstående ord lite väl överanvända. Men, om inte äldreboenden och seniorboenden skulle stå främst i strävan efter en bättre miljö, vem skulle då göra det? Vi ser på återvinningen som en resurs, och återanvändning av avfall samt minimering av producerat avfall, som genvägar till et bättre äldreboende. De gröna takträdgårdarna är redo för att få kompostlådor. Egen produktion av grönsaker förser naturligtvis storköket på bottenvåningen. (s. 1)

Egenodling av grönsaker finns också med. Motivationen är att det är bra för miljön, snarare än rekreation. Drivkraften gör att författarna också skriver att ”kompletterande behov till fastigheten förses genom införskaffande av vindandelar i ny vindkraftproduktion” (s. 2). Slutligen bör nämnas att illustrationerna av den framtida miljön innehåller också människor som inte någon tycks utföra någon miljöskadlig syssla (figur 5 är ett exempel).

Miljö som teknik

Mycket av miljöåtgärderna är dock tekniska lösningar. Under rubriken ”Miljöhänsyn och energi mässig hållbar utveckling” berättas om ”klimatvänliga konstruktioner”:

Vi satsar på klimatvänliga konstruktioner CO2 neutral byggnadsmateriell och så kallade intelligenta resursmedvetna lösningar. (...) Det säger sig självt att inomhusmiljön får mest uppmärksamhet, och att fasaduppbyggnaden med det begränsade infallet av solljus, samt våra val av material och det föreslagna ventilationssystemet, ger oss tillit att det kommer att lyckas. (s. 1)

Senare beskrivs hur gröna tak samlar regnvatten som kan vattnas på odlingarna (s. 1). Solenergi är också något som tillämpas (s. 1). Energihanteringen (snål) beskrivs på sidan 2 som

klimatekonomiskt (inte ekonomisk) vilket implicerar att en stor vikt läggs på klimatet. Isolering kallas på samma sätt för ”klimatskal”.

Miljö är inte alltid först...

Miljön är dock inte alltid främst i motiveringarna av förslaget. Också estetiken väger tungt vid tillfällena i texten då hänvisningar till miljön hade kunnat göras. Miljövänliga lösningar om-laddas till att passa vyn:

(...), vars tak är klädda med solpaneler, inspirerat av traditionell stil för att kunna smälta in i det svenska landskapet. (s. 1)

(...) slående utsikt med vyer mot ett frodigt svenskt landskap, där de gröna ytorna med växter och träd, av stor biologisk mångfald, fungerar som vattenuppsamlande ytor. (s. 1)

Stor tillförsel av dagsljus underbyggs ”skalnedbrytning” (s. 1) snarare än att minska utsläpp från el. Materialvalet kallas först ”hållbart”, men övergår i beskrivningen snabbt till att behandla estetiken:

Ett hållbart material i samma ton. Byggnadens fasad är tänkt i ett enhetligt och sammanhållande material, en ljus mursten som muras upp och sedan säckskuras. Murstenen för ens tankar till gasverkets fantastiska historia och hyllar materialets hållbar- och lättskötthet. Byggnaden blir bara vackrare allt eftersom tiden sätter sina spår! (s. 1)

Trädgårdsmiljön och dagvattenhanteringen, beskrivna på sidan 5, undgår också att begripas utifrån miljö. De beskrivs antingen i tekniska/redogörande termer eller som till för framförallt rekreationens eller estetikens skull.

Oasis

”Vi tror att framtidens äldreboende är en oas – ett vattenhål där den äldsta generationen kan känna trygghet, samhörighet och engagemang”. Så inleder Arkitema DOT och Grontmij sitt bidrag ”Oasis”. Hållbar tycks, som analysen nedan visar, vara något som finns med mest för syns skull i förslaget.

Hållbarhet sist

Det finns ett miljötänk i Oasis. De är kopplade till materialval, energiberäkningar och lokala (dock odefinierade/ospecificerade) ekosystem (s. 5). Men det är nedprioriterat. I det inledande stycket ger författarna ett förvirrat intryck av hållbarhetstermen. ”Ekologisk hållbarhet” tycks ha pressats in i texten mest för sakens skull:

Förslaget har tre arkitektoniska tilltag för att stimulera integrationen mellan de boende och den omgivande stadsdelen, för att ge chansen till ett innehållsrikt liv – social och ekologisk hållbarhet.[sic] (s. 1)

Miljöhänsynen kommer i flera fall sist. Inte bara rent dispositionsmässigt i dokumentet, där hållbarhetsfrågan är ett värde som introduceras alldeles på slutet efter att estetiska och rekreativmässiga kvaliteter lyfts fram, utan också i motiveringarna. Flera strategier i bidraget lyfts i sista hand fram som positiva för miljön. Till exempel regnvatten:

Vi vill utnyttja lokal hantering av regnvatten som ett redskap att skapa liv. Regnvattnet används för att föra medborgarna samman och stötta stadens djur- och växtliv. (s. 5)

”Spännande möte”, ”naturpräglade upplevelser” och ”karaktär” är adverb och adjektiv som används i den följande texten för att beskriva vattenhanteringen. Så hållbarheten finns med,

Figur 6 Oasis. Förslaget missar flera möjligheter att väva in hållbara livsstilar. Urklipp ur tävlingsbidraget s. 4.

men är nedtonad. Motsvarande tolkning går att göra om ett växthus (s. 2) och grönskan på innegård (s. 5), till för rekreation och akustik.

Ovisionära berättelser

Små historier, scener tagna ur det framtida livet på platsen, kryddar förslaget (liksom illustrationer, figur 6 är ett exempel). De finns både i bildtexter och små berättelser om vardagslivet. De är inte alls visionära vad gäller hållbara livsstilar, trots den stora möjligheten som formatet medger. Istället beskrivs eftermiddagskaffe ”på nymalda bönor och riktig mjölk” i restaurangen ”Den glada änkan” (s. 3). En annan berättelse är om samvaro över generationsgränser:

Idag ska Karl och Anna hämta Anton på dagis. De har ett avtal med Antons föräldrar om att hämta Anton varje onsdag, mellan klockan två och fem. anton tycker de är toppen och har börjat kallas Karl för bonusfarfar. Tillsammans har de utvecklat sina egna rutiner. Från dagis går de oftast ett varv förbi restaurangen som ligger på andra sidan gården. Anton beställer alltid kanelbulle och äppeljuice. Han gillar att berätta om vad han gjort på dagis och tar god tid på sig, för både Karl och Anna lyssnar riktigt ordentligt.

Ibland berättar Karl en historia, från den gången han var barn. När bullen är slut, springer Anton mot hissen. Han vill upp på taket för därifrån kan han se HELA stan, som han själv uttrycker det. I hissen talar Anton oavbrutet och hälsar glatt på alla som går av och på, medan hissen går mot toppen av huset. När de sett länge och väl på skogen, viken, fjärden, gasklockan och alla de andra sakerna, går de tillbaka in i växthuset. Anton tar Anna i handen [och] berättar om namnen på växterna. Och de han inte kan, hittar han glatt på. (s. 4)

Den hållbara livsstilen är inte mer visionär än kanelbulle och äppeljuice. På samma sätt missar andra ögonblicksskildringar målet. I en annan berättelse är egenodlade druvor med (s. 5), men det tycks när man läser det mest vara för rekreationens snarare än miljöns skull.

Juryns utlåtande

Juryen kom att bestå av följande åtta personer:

- Joakim Larsson, äldreborgarråd Stockholms stad; juryens ordförande
- Göran Månsson, stadsdelsdirektör Östermalms stadsdelsförvaltning
- Marianne Snell, avdelningschef äldreomsorg Östermalms stadsdelsförvaltning

- Kerstin Bernow, arkitekt SAR/MSA, Bernow & Wik Arkitekter AB, utsedd av Sveriges Arkitekter
- Ludmilla Larsson, arkitekt MSA, Brunnberg o Forshed Arkitektkontor AB, utsedd av Sveriges Arkitekter
- Anders Nordstrand, VD Micasa Fastigheter i Stockholm AB
- Raija-Liisa Rapeli Sirén, fastighetschef Micasa Fastigheter i Stockholm AB
- Cecilia Sjölund, projektledare Arkitekt SAR/MSA, Micasa Fastigheter i Stockholm AB

Dessutom var flera andra personer behjälpliga med expertis. Juryn träffades fyra gånger. Kriterierna var de samma som i tävlingsprogrammet (se sidan 9 ovan). Utlåtandet presenterar först en gemensam sammanställning om förslagen och övergår sedan till individuell kritik.

Den generella bedömningen är en A4-sida lång och behandlar både yttre och inre delar av arkitekturen. Trots att det är diskussionen kring byggnaderna i sig som refereras tycks den utgå från just faktiska och praktiska situationer i framtidens vardagsliv. Hur förvaltare, personal och boende kommer använda byggnaden nämns utifrån de styrkor och svagheter som juryn tycker syns i förslagen. Inte förrän i sista stycket nämns miljövänlighet och energiförbrukning. Ett av fyra förslag nådde inte energi- och miljökraven (som i tävlingsprogrammet sattes till att vara dagvattenstrategi, grönytefaktor och energianvändning). Här är hållbarheten teknik i juryns utlåtande. Det är dock mer sparsamt med kommentarer om miljön i de individuella bedömningarna.

Meningsfullt

Det individuella utlåtandet om vinnaren Meningsfullt nämner i ingressen att det är ett framåtblickande projekt vad gäller miljövänlig teknik:

Anslaget och lösningarna i förslaget visar en potential för att utveckla denna byggnad till ett framåtblickande projekt som kan driva utvecklingen framåt, både när det gäller bostadsmiljöer för äldre och miljövänlig teknik, vilket stämmer med ambitionerna i Norra Djurgårdsstaden. (s. 7)

Juryutlåtandet återkommer inte till hur förslaget hanterar miljön (förutom att de nämner att träkonstruktioner ”är inte bara miljömässigt, det ger också en trivsamt atmosfär till huset som är tilltalande för sinnen” (s. 8). De noterar också fasaderna är täckta av solceller (s. 11).

Connected

Juryn kommenterar inte huruvida förslaget uppnår miljömålen för tävlingen. Det saknas också diskussioner kring de boendes hållbara livsstilar. Grönska omladdas av juryn till en rekreativ kvalitetsmässig kvalitet för de äldre.

En liten bit av Sverige

Juryn kommenterar inte huruvida förslaget uppnår miljömålen för tävlingen. Det saknas också diskussioner kring de boendes hållbara livsstilar.

Oasis

Förslaget bedöms inte uppfylla miljökraven. Om detta berör utlåtandets sista stycke:

Oasis är det förslag som varit svårast att bedöma när det gäller om det uppfyller kraven på energiförbrukning och miljökrav. Huset är långt och smalt vilket inte är fördelaktigt ur energiförbrukningssynpunkt och de södervända glasade korridorerna kan bli för varma och svåra att ventileras på ett energisnålt sätt. Juryn bedömer att förslaget kommer att ha svårt att uppfylla kraven.

Utlåtandet berör i detalj alltså endast energiförbrukningen, och nämner ingenting om hållbara livsstilar.

Sammanfattande diskussion

Utifrån de två frågeställningar som sattes upp inledningsvis ska uppsatsen här sammanfatta materialet.

- Vilka miljöproblem identifierar tävlingen?

Både lokala miljöproblem (kopplade till lokal flora och fauna) och globala miljöproblem (minskade utsläpp av växthusgaser) kan identifieras, men det är främst det lokala som syns. Det sker genom bland annat lokal grönska, som arkitekterna kan finna fler värden i (primärt för de boendes rekreation). Det globala är inte lika uttalat, det handlar mer om att det tas för självklart av arrangörer och tävlande att förbrukning av energi ska minska.

Överlag saknas tydlighet i artikulationen av miljöproblem och passion och viljan att ta itu med dem från både arrangörer och tävlandes sida.

- Hur tänker sig arrangörer och tävlande att de ska lösas?

Tekniska lösningar kopplade till byggnaden är mer framträdande än lösningar kopplade till förändringar av människors livsstilar. Solceller, ljus, dagvattenhantering och grönska är metoder som ger miljövinster utan att människor behöver förändra sig. Sopsortering och egenodling är lösningar som förekommer som kan kopplas till livsstil. Den förra är dock varken särskilt innovativ eller tar itu med stora miljöproblem. Den senare motiveras främst med rekreationella värden.

Slutsats

Norra Djurgårdstaden har en tydlig miljöprofil och så även tävlingen om det äldreboende som ska ligga i stadsdelen. Trots det uppvisas stora brister i hanteringen av miljöfrågan vilket stärker Josefin Wangels (2013) tes, som varit utgångspunkten i uppsatsen. För det första tycks det vara ett värde som prioriteras lägst efter andra värden, såsom estetik och kvaliteten i de äldres boendemiljöer. Det saknas till stor del passion för att skapa ett samhälle utan miljöpåverkan. För det andra saknas innovativa visioner för hur ett hållbart samhälle kan uppnås. Det yttrar sig i en tydlig tendens att nöja sig med tekniska lösningar snarare än att förändra livsstilar. Detta trots att det krävs genomgående förändringar av hur människor i Sverige rör sig och konsumerar för att miljömål ska nås.

Medvetenheten behöver spridas bland de intressenter som deltar i samhällsplaneringen. Arkitekter agerar långt ifrån ensamma, det är väldigt många olika personer bakom texterna och de agerar dessutom inom olika sociala sammanhang och normer som finns. Medvetenheten måste inte bara uppstå kring att arkitektur kan minska energiåtgång (och att fysisk planering kan gynna hållbara transporter vilket inte framgår i materialet men ofta syns planeringsdiskussioner). Det är också viktigt att förstå att de berättelser som arkitekturtävlingar producerar formar livet på platsen och förmodligen också speglar författarnas egna värderingar. Och det (o)hållbara liv som de själva tänker sig leva.

Referenser

- Andersson, Jonas E. (2012) Competition programs as articulator of welfare goals concerning dependent seniors. I *Nordisk arkitekturforskning* 2012:1, 65-96
- Andersson, Jonas E. & Rönn, Magnus (2013) *Arkitektur för Bo bra på äldre dar – tre tävlingar i Burlöv, Gävle och Linköping*. Stockholm: KTH med SBI, Aalborg universitet och Rio Kulturlandskapet
- Gomes, Francisco & Haskins, Jason (2012) Analysis of architectural representation as a research method: national library competitions. I *Nordisk arkitekturforskning* 2012:1, 31-64
- Ingemark Milos, Anna (2010) *Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet. En analys av arkitekturkritik i svensk press*. Doktorsavhandling, Humanistiska fakulteten. Lund: Lunds universitet och Sekel bokförlag
- Jordbruksverket (2008) *Konsumtionens miljöpåverkan. Rapport 5903*. Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig via: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-5903-3.pdf> [hämtad 2014-05-12]
- Menon, Carlo & Vanderburgh, David (2014) Who –or What –"Wins" an Architectural Competition? A Model and a Case Study. I *FORMakademisk* 7:1, 1-18
- Naturvårdsverket (2014) *När vi miljö kvalitetsmålen?* Tillgänglig via: http://xn--miljml-mua8k.se/Global/24_las_mer/rapporter/malansvariga_myndigheter/2014/tabla-2014.pdf [hämtad 2014-04-23]
- Olsson, Sören (2012) *Social hållbarhet i ett planeringsperspektiv*. Publicerad på Göteborgs stads hemsida [socialhallbarhet.se](http://www.socialhallbarhet.se). Tillgänglig via: <http://www.socialhallbarhet.se/wp-content/uploads/2013/08/Artikel+om+social+h%C3%A5llbarhet.pdf> [hämtad 2014-05-29]
- Ramberg, Klas (2012) *Konstruktionen av framtidens stad: arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i Sverige 1989-2003*. Doktorsavhandling, Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap. Stockholm: Stockholms universitet
- Rustad, Reidunn (2009) What is contemporar architecture? Changes in architectural competitions an architectural discourse. I *Nordisk arkitekturforskning* 2009:2/3, 142-150
- Rönn, Magnus (2006) Det mångtydiga kvalitetsbegreppet. I Svensson, Charlotte; Tornberg, Elisabeth & Rönn, Magnus (red.) *Arkitektävlingar, gestaltningsprogram och arkitektonisk kvalitet*. Working Paper, TRITA-ARK-Forskningspublikationer 2006:1. Stockholm: KTH
- Rönn, Magnus (2009) Judgment in the Architectural Competition – rules, policies and dilemmas. I *Nordisk arkitekturforskning* 2009:2/3, 52-67
- Rönn, Magnus (2010a) *Att kvalitetsbedöma projekt i arkitektur och stadsbyggnad - från bedömningspraktik till bedömningsteori*. TRITA-ARK-Forskningspublikationer 2010:03. Stockholm: KTH
- Rönn, Magnus (2010b) Quality in architecture and urban design – a disputed concept. I *Design research journal* 2010:2, 46-54

Rönn, Magnus (2012) A theory for assessing quality in architecture competitions. I *Nordisk arkitekturforskning* 2012:1, 149-173

Stockholm stad (uppd. 2014-05-06) *Norra Djurgårdsstaden* (kommunens officiella hemsida för Norra Djurgårdsstaden) <http://bygg.stockholm.se/norradjurgardsstaden> (hämtad 2014-05-12)

Svensson, Charlotte (2006) Bedömning av arkitektur. Om användandet av grundkriterier i arkitekttävlingar. I Svensson, Charlotte; Tornberg, Elisabeth & Rönn, Magnus (red.) *Arkitekt-tävlingar, gestaltungsprogram och arkitektonisk kvalitet*. Working Paper, TRITA-ARK-Forskningspublikationer 2006:1. Stockholm: KTH

Svensson, Charlotte (2009) Speaking of Architecture. A study of the jury's assessment in an invited competition. I *Nordisk arkitekturforskning* 2009:2/3, 94-107

Svensson, Charlotte (2012) Architectural persuasion: on quality assessment in an architectural competition. I *Nordisk arkitekturforskning* 2012:1, 97-118

Sveriges Arkitekters hemsida (uppd. 2013-04-10) *Framtidens äldreboende i Norra Djurgårdsstaden*. Tillgänglig via: <http://www.arkitekt.se/s77034> [hämtad 2014-05-18]

Tostrup, Elisabeth (2009) Tracing competition rhetoric. I *Nordisk arkitekturforskning* 2009:2/3, 23-38

Tunström, Moa (2009) *På spaning efter den goda staden. Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion*. Doktorsavhandling, Örebro studies in human geography 4. Örebro: Örebro universitet

Törnsten, Emil (2014) *Stadsmässighet och stadsideal. Planeringen av detaljplan Norra 1, Norra Djurgårdsstaden*. Opublicerad kandidatuppsats i samhällsplanering, Kulturgeografiska institutionen. Stockholm: Stockholms Universitet. Tillgänglig via: <https://www.dropbox.com/s/4h6q2qj6dez5o2j/T%C3%B6rnsten%20Emil%202014%20Stadsm%C3%A4ssighet%20och%20stadsideal%20slutvers.pdf> [hämtad 2014-04-14]

Wangel, Josefin (2013) Hur hållbara är Hammarby sjöstad och Norra Djurgårdsstaden?. I Teleman, Henrik (red.) *Hållbarhetens villkor*. Malmö: Arena

Östman, Leif (2012) A case study: The jury process in an ideas competition for a small urban centre. I *Nordisk arkitekturforskning* 2012:1, 119-148